

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра теорії та методик початкової освіти

Дипломна робота

магістра

з теми: **«ФОРМУВАННЯ АРТИСТИЧНИХ УМІНЬ І НАВИЧОК
УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ НА ІНТЕГРОВАНИХ УРОКАХ
МИСТЕЦТВА»**

Виконала: студентка II курсу,
групи РО2р-М20z
спеціальності 013 Початкова освіта
Школяр Галина Володимирівна

Керівник: **Борисова Т.В.**,
кандидат педагогічних наук, доцент

Рецензент: **Гудима Н.В.**,
кандидат філологічних наук, доцент

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ АРТИСТИЧНИХ УМІНЬ І НАВИЧОК МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «МИСТЕЦТВО».....	9
1.1. Сутність і зміст поняття «артистичні уміння і навички».....	9
1.2. Психологічні особливості здійснення артистичної діяльності учнями молодшого шкільного віку.....	21
1.3. Інтегрований урок мистецтва як лабораторія формування артистичних умінь і навичок учнів початкової школи.....	31
РОЗДІЛ II. ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ АРТИСТИЧНИХ УМІНЬ І НАВИЧОК МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА ІНТЕГРОВАНІХ УРОКАХ МИСТЕЦТВА.....	42
2.1. Діагностика стану сформованості артистичних умінь і навичок молодших школярів.....	42
2.2. Технологічні інструменти формування артистичних умінь і навичок учнів початкових класів у процесі вивчення інтегрованих уроків мистецтва.....	56
2.3. Хід і результати дослідно-експериментальної роботи з формування артистичних умінь і навичок учнів початкових класів на інтегрованих уроках мистецтва.....	68
ВИСНОВКИ.....	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	82
ДОДАТКИ.....	88

ВСТУП

Актуальність дослідження. У зв'язку з активними процесами технологізації та комп'ютеризації, які відбуваються в нашому суспільстві, сучасна дитина все більше і більше часу віддає спілкуванню із різноманітними гаджетами, перебуває у світі віртуальної реальності, що звужує коло її інтересів, гальмує гармонійний розвиток особистості, негативно відбивається на її психологічному здоров'ї, емоційній сфері, комунікативних можливостях тощо.

Саме тому прогресивна педагогічна спільнота, глибоко усвідомлюючи ці негативні тенденції, прагне їх усіляко нівелювати і висуває у якості важливих освітніх пріоритетів залучення учнів вже з перших днів їх перебування у школі до «живих» форм спілкування, насичення освітнього процесу «людиноцентристськими» формами роботи, які могли б забезпечити гармонійний розвиток усіх сфер дитячої особистості.

Надзвичайно важливим завданням початкової ланки шкільної освіти є не лише дати ті або інші знання (навчити дітей рахувати, писати, читати, володіти комп'ютером, опанувати іноземну мову тощо), а й сформувати у дитини здатність мріяти, фантазувати, думати, відчувати, співпереживати, висловлювати власні думки, висувати нові творчі ідеї, реалізовувати себе як творча особистість.

Також у Державному стандарті початкової освіти однією із основних компетентностей, які дитина має набути впродовж свого навчання у початковій школі, є культурна компетентність, яка «передбачає залучення до різних видів мистецької творчості (образотворче, музичне та інші види мистецтв) шляхом розкриття і розвитку природних здібностей, творчого вираження особистості» [15].

У Концепції Нової української школи також наголошується на необхідності вже з перших років навчання дитини у закладі шкільної освіти спрямовувати педагогічну увагу на формування її емоційного інтелекту,

творчих здібностей, комунікативних умінь і навичок, які закладають підвалини її особистісної самореалізації, успішності у майбутньому житті [44].

Найкоротший шлях емоційного розкріпачення дитини, розвитку у неї творчих здібностей, уяви, фантазії, формування цілої низки комунікативних якостей – це шлях через гру, фантазування, вигадкування. Все це може дати театралізована діяльність, основу якої складає акторська гра.

Розвиток артистичних здібностей у ранньому віці створює сприятливий вплив на все подальше життя дитини загалом. Так, дитина, яка часто залучалась до акторської діяльності, у майбутньому буде більш відкритою до діалогу, більш товариською і комунікабельною, цікавим співрозмовником, який вміє відстоювати свою думку, переконувати. Також саме заняття акторською діяльністю дозволяють вирішувати багато завдань, що стосуються формування виразності мовлення дитини, розвивають її інтелектуальні та художньо-естетичні можливості, прищеплюють стійкий інтерес до рідної культури, літератури, театру.

Найбільш оптимальні умови для формування артистичних умінь і навичок молодших школярів мають уроки мистецтва, оскільки інтегративна специфіка цього уроку дозволяє учням у природній спосіб опанувати механізми акторської гри під час інсценізації казок, аналізу-інтерпретації дитячих театральних спектаклів, мюзиклів, опер тощо. Цьому сприяє також атмосфера високої духовно-енергетичної насиченості уроків мистецтва, переважання творчих форм роботи із учнями, можливість використання у процесі акторської діяльності засобів суміжних мистецтв (музики, малювання, хореографії), що дозволяє сформувати в учнів цілісне розуміння синтетичної сутності акторської майстерності.

Зважаючи на важливість сформованості артистизму для успішної реалізації людини у житті, усвідомлюючи значний педагогічний потенціал акторської діяльності для формування гармонійно розвиненої особистості, проблему формування артистичних умінь і навичок молодших школярів на

інтегрованих уроках мистецтва можна вважати актуальною і такою, що потребує спеціального й цілеспрямованого наукового дослідження.

Ступінь наукової розробленості проблеми. Питанням розвитку артистичних здібностей та науковим дослідженням сутності і змісту поняття «артистичні уміння і навички», «артистизм» займались багато науковців, серед яких: відомі психологи (Л. Виготський, Б. Ломов, Є. Бойко, Л. Милованов), представники педагогічної галузі (І. Зязюн, В. Прудаєва, О. Булатова, В. Абрамян, А. Гладишева, Н. Грицан, Л. Московчук), мистецтвознавці та видатні діячі театральної сцени (К. Станіславський, В. Мейєрхольд, Б. Захава, М. Кнебель, П. Паві, Г. Крісті, М. Барнич).

Психологічні особливості здійснення артистичної діяльності учнями молодшого шкільного віку виступали предметом наукових досліджень таких вчених, як: Д. Ельконін, Л. Обухова, А. Люблінська, В. Мухіна, М. Маханева.

Висвітленню різноманітних аспектів проведення інтегрованих уроків мистецтва, науковому вивченню найбільш дієвих для формування артистичних умінь і навичок молодших школярів форм і засобів мистецької діяльності присвячено наукові розвідки фундаторів вітчизняної мистецької педагогіки та сучасних дослідників: М. Леонтовича, В. Верховинця, В. Сухомлинського, Л. Масол, Т. Борисової, Л. Калініної, Т. Рубцової.

Однак, змушені констатувати, що науковцями висвітлено лише окремі аспекти досліджуваної проблеми, серед опрацьованої наукової літератури немає наукових робіт, присвячених її комплексному науковому вивченню. Так, не визначено оптимальних шляхів залучення учнів до акторської діяльності у процесі вивчення саме уроків мистецтва, не розроблено технологічного інструментарію формування у молодших школярів акторських умінь і навичок, не визначено етапів роботи, напрямків, за якими має здійснюватись відповідна діяльність тощо.

Тому, зважаючи на актуальність досліджуваної проблеми та недостатнє її віддзеркалення у науковій літературі, нами було обрано таку тему магістерської

роботи: «Формування артистичних умінь і навичок учнів початкової школи на інтегрованих уроках мистецтва».

Мета дослідження: розробка технологічних інструментів, які можна використовувати у процесі вивчення інтегрованих уроків мистецтва для формування артистичних умінь і навичок учнів початкових класів.

Об'єкт дослідження – процес мистецького навчання молодших школярів.

Предмет дослідження – технологічні інструменти формування артистичних умінь і навичок молодших школярів на інтегрованих уроках мистецтва.

Завдання дослідження:

- проаналізувати наукову літературу щодо сутності й змістовного наповнення поняття «артистичні уміння і навички», виокремити найбільш універсальні уміння й навички, які є характерними для акторської діяльності;
- на основі аналізу наукових робіт виокремити основні психологічні особливості здійснення артистичної діяльності учнями молодшого шкільного віку;
- опрацювати наукові джерела з питань можливостей уроку мистецтва вирішувати проблему формування артистичних умінь і навичок молодших школярів, визначити основні фактори, які можуть забезпечувати ефективність і успішність цього процесу;
- визначити критерії, показники та рівні сформованості артистичних умінь і навичок молодших школярів;
- здійснити діагностику існуючого стану вирішення проблеми формування артистичних умінь і навичок учнів початкових класів у практиці шкільної мистецької освіти;
- розробити та апробувати технологічні інструменти формування артистичних умінь і навичок молодших школярів на уроках «Мистецтво»;

- здійснити контрольну перевірку сформованості артистичних умінь і навичок молодших школярів після впровадження розроблених технологічних інструментів, довести їх ефективність.

Методи дослідження:

- теоретичний аналіз наукової літератури;
- констатувальний експеримент та формувальний експеримент;
- педагогічне спостереження;
- опитування учнів;
- бесіди із вчителями;
- статистична обробка отриманих результатів.

Експериментальна база дослідження: Кам'янець-Подільський НВК №14 у складі СЗОШ I ступеня з поглибленим вивченням англійської мови та гімназії.

Практична значущість магістерської роботи: окремі теоретичні матеріали та розроблені технологічні інструменти можуть використовуватись як на інтегрованих уроках мистецтва, так і у процесі театральної діяльності учнів на інших шкільних уроках, а також слугувати додатковими засобами технологічного забезпечення акторської діяльності школярів в умовах роботи шкільних театральних гуртків і позашкільних дитячих творчих театральних об'єднань.

Апробація результатів дослідження: окремі теоретичні питання та результати науково-дослідної роботи обговорювались на наступних наукових конференціях: V Всеукраїнська науково-практична конференція «Українська та іноземні мови в початкових класах: актуальні проблеми й інноваційні технології навчання», 18-19 березня 2021 року, м. Кам'янець-Подільський. Доповідь: «Методичний інструментарій удосконалення артистичних умінь молодших школярів у процесі роботи над театралізацією літературного твору»; Звітна наукова конференція студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, 2021 р. м. Кам'янець-Подільський. Доповідь: «Засоби розвитку дикційних умінь молодших школярів

у процесі театральної діяльності»; VII Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми наступності дошкільної і початкової освіти», 14 – 15 квітня 2021 року, Кам'янець-Подільський. Доповідь: «Методичні засади формування емоційної культури молодших школярів у процесі театральної діяльності»; Всеукраїнська студентська науково-практична інтернет-конференція «Інноваційні освітні технології в Україні: теорія та практика», 26 лютого 2021 р., м. Умань. Доповідь: «Використання сугестивних технологій у процесі формування музично-артистичних умінь і навичок молодших школярів»; Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Актуальні проблеми мистецької підготовки майбутнього вчителя» (VIII школа методичного досвіду), 24-25 листопада 2020 року (у рамках проекту програми Еразмус + (Модуль Jean Monnet)), м. Вінниця. Доповідь: «Формування умінь і навичок мімічно-пантомімічної виразності в учасників дитячого шкільного театального колективу»; Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція «Розвиток освітніх систем в умовах євроінтеграційних трансформацій», 26-27 травня 2021 р. м.Чернівці. Доповідь: «Театралізація народних обрядових дійств як засіб формування артистичних умінь молодших школярів».

Публікації. Основні теоретичні положення магістерського дослідження і його висновки висвітлено у двох одноосібних наукових статтях: «Засоби розвитку дикційних умінь молодших школярів у процесі театральної діяльності»; «Театральна діяльність як засіб розвитку комунікативних якостей молодших школярів».

Структура магістерської роботи: робота складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, що налічує 68 найменувань та додатків. Обсяг магістерського дослідження – 81 сторінка основного тексту. Список використаних джерел – 6 сторінок. Додатки – 4 сторінки. Робота містить 3 таблиці.

ВИСНОВКИ

У виконаному магістерському дослідженні порушено актуальну для сучасного суспільства і важливу для педагогіки проблему творчого становлення та гармонійного розвитку особистості дитини: проблему формування артистичних умінь і навичок молодших школярів на інтегрованих уроках мистецтва.

У результаті виконаної роботи ми дійшли наступних висновків:

- 1) Аналіз наукової літератури щодо *сутності й змістовного наповнення поняття «артистичні уміння і навички»* дозволив виокремити найбільш універсальні артистичні уміння і навички, які складають структуру акторської діяльності: психотехнічні уміння і навички, емоційно-мисленнєві уміння і навички; творчо-виконавські уміння і навички.
- 2) На основі аналізу наукових робіт виокремлено *основні психологічні особливості здійснення артистичної діяльності учнями молодшого шкільного віку*. Цими особливостями виступають: прагнення дітей пізнавати оточуючий світ через гру, ігрові відносини; потреба у додатковій інформації для занурення в образ; бурхливість фантазії, активність емоцій; нестійкість уваги, переважання мимовільної уваги під час акторської діяльності; переважання конкретно-образного мислення (погано розвинена здатність відволікатися від зовнішнього (конкретних образів) на користь внутрішньої (сислової) складової акторської діяльності); прагнення реалізувати себе як творчу особистість і самоствердитись перед однокласниками у процесі акторської діяльності.
- 3) Внаслідок вивчення наукових джерел щодо *можливостей уроку мистецтва вирішувати проблему формування артистичних умінь і навичок молодших школярів* визначено основні фактори, які можуть забезпечувати ефективність і успішність цього процесу. Такими факторами є: а) необхідність активного впровадження учнів у ігрову

діяльність, систематичне створення на уроці ігрових ситуацій; б) створення на уроці творчої атмосфери; в) доцільний педагогічний супровід акторської діяльності учнів на уроці, підтримка творчої ініціативи; г) диференційований підхід до кожного учня, врахування його вікових можливостей та природніх артистичних задатків; д) широке використання наочних засобів, сценічної бутафорії, елементів костюмів і гриму у процесі акторської діяльності учнів; е) ретельна спланованість та розробленість елементів акторської діяльності, які застосовуються на уроці, віднайдення оптимальних способів поєднання акторської та інших видів мистецької навчальної діяльності учнів на уроці.

- 4) Для виконання діагностувальної роботи було визначено критерії та показники сформованості артистичних умінь і навичок молодших школярів: *міра сформованості психотехнічних умінь і навичок молодших школярів* (відображається у здатності дитини застосовувати під час акторської діяльності пам'ять, увагу, уяву, фантазію та використовувати голосові, дикційні, пантомімічні, пластичні, жестово-рухові елементи акторської техніки); *ступінь сформованості емоційно-мисленневих артистичних умінь і навичок* (комплексно охоплює здатність молодших школярів задіювати у процесі акторської діяльності емоційну сферу, застосовувати у процесі роботи над роллю емоційну пам'ять, розвинутість умінь художньо-образного мислення, володіння знаннями щодо основ акторської діяльності, навичками аналізу літературного драматургічного матеріалу, навичками оцінних суджень щодо характерів, вчинків, дій персонажів), *міра сформованості творчо-виконавських артистичних умінь і навичок* (віддзеркалюється у здатності до перевтілення у процесі театраль-но-сценічної роботи, вмінні взаємодіяти із партнерами по сценічному майданчику та діяти у запропонованих обставинах, а також у здатності до самостійного проектування

акторського образу (зовнішності, голосу, елементів костюму, гриму, бутафорії, добір варіантів сценічної поведінки, жестів, рухів тощо)).

- 5) Виокремлено рівні сформованості артистичних умінь і навичок молодших школярів: високий, середній та низький. Учні, віднесені до *«високого рівня»*, мають виявляти глибокі знання щодо елементарних основ діяльності актора, вміти вільно застосовувати у процесі роботи над сценічним образом більшість складових психотехнічного комплексу акторської техніки (уяву, увагу, пам'ять, фантазію, голосові, мімічні, пантомімічні засоби), вміти налагоджувати конструктивну взаємодію із товаришами – сценічними партнерами, вміти проникати у сутність художнього образу п'єси, аналізувати мотиви дій персонажів, віднаходити і проектувати власні варіанти сценічної презентації героїв театрального твору, інсценізації пісні тощо і творчо перевтілюватись у тих або інших «героїв». Учні, віднесені до *«середнього рівня»*, мають засвідчити володіння загальною інформацією щодо основ акторської діяльності, однак подекуди можуть допускатись помилок щодо розуміння сутності окремих елементів акторської роботи, не досить коректно використовують емоційну пам'ять, можуть дещо відсторонено від потреб ролі фантазувати, відчувати скутість у процесі сценічного перевтілення, використовувати лише необхідний обсяг засобів акторської виразності, відчувати невпевненість у своїх акторських здібностях, не виявляти прагнення до акторської імпровізації тощо. Для учнів *«низького рівня»* характерними є: обмеженість художньо-образного мислення, володіння обмеженим обсягом знань щодо акторської діяльності, відсутні прогалини у застосуванні елементів акторської психотехніки, можливість діяти у процесі роботи над роллю лише за зразом вчителя, нездатність до самостійного проектування ролі та примітивність у акторсько-сценічній діяльності.

- б) Діагностування існуючого стану вирішення проблеми формування артистичних умінь і навичок учнів початкових класів у практиці шкільної мистецької освіти засвідчило, що інтегрований урок мистецтва володіє значним потенціалом щодо формування досліджуваних умінь і навичок, однак вчителі мистецтва в силу різних об'єктивних причин, основною із яких є відсутність спеціально розробленого методичного інструментарію, не в змозі забезпечити ефективне вирішення визначеної проблеми. Результати початкової діагностики засвідчили загалом недостатній рівень сформованості артистичних умінь і навичок молодших школярів за трьома визначеними критеріями та зумовили необхідність розробки спеціальних технологічних інструментів формування артистичних умінь і навичок молодших школярів на уроках мистецтва.
- 7) Формувальний експеримент передбачав поетапне впровадження розроблених технологічних інструментів у процес проведення інтегрованих уроків «Мистецтво»: на *першому етапі* основні зусилля було зосереджено на формуванні психотехнічних артистичних умінь і навичок молодших школярів; на *другому етапі* основна увага концентрувалась на формуванні в молодших школярів такої складової артистизму, як емоційно-мисленнєві уміння і навички; *третьій етап* був націлений на формування творчо-виконавських артистичних вмінь, активізацію творчих проявів дітей під час акторської діяльності.
- 8) Під час *першого етапу* учні залучались до виконання низки вправ тренінгового характеру на розвиток сценічної уваги: «Хто як одягнений» (формування елементарних уявлень щодо сценічної уваги), «Кола уваги» (швидке перемикання уваги з одного об'єкта на інший), «Чую тільки тебе» (уміння зосереджуватись на словах і діях свого сценічного партнера); виконували вправи на розвиток акторської уяви і фантазії (вправа «Біографія рожевої сукні» (створення за допомогою уяви і фантазії вигаданої історії певного предмета)); брали участь у бесіді (під

час якої ми прагнули сформувати в учнів елементарні уявлення щодо міміки актора та її значення для акторської діяльності, а також актуалізувати знання про мистецтво театру, акторську гру); виконували низку спеціальних завдань і вправ на формування елементарних умінь і навичок акторської техніки (міміки, пантоміми, голосу): вправа «Розмова через скло» (за допомогою однієї міміки висловити певне прохання, повідомити певну інформацію); «Передай Маску» (точне відтворення, копіювання виразу обличчя товариша і видозміна власної міміки для передачі іншому учню); «Жива ілюстрація» (мімічно-пантомімічне відтворення сюжету, образів, емоційного стану персонажів дитячих віршиків); «Міні-історії для одного актора» (на кшталт акторів «німого кіно» зобразити певні ситуації, історії лише за допомогою міміки, без звуку), «Тісто і пекар» (формування елементарних акторських навичок змінювати положення тіла відповідно до образу, сценічних обставин), «Маріонетка» (формування елементарних пластичних умінь і навичок), «Вгадай настрій незнайомця» та «Дзеркало» (формування умінь відображати за допомогою рухів і пластики тіла емоційний стан персонажа).

- 9) Впродовж *другого етапу* учні виконували ігрове завдання «Що сталося?» (формування умінь усвідомлено сприймати матеріал, розмірковувати над поведінкою персонажів, аналізувати характери людей, визначати їх настрій, емоції тощо та відтворювати їх за допомогою акторських засобів міміки, пантоміми), завдання хореографічного характеру, яке полягає у підготовці та виконанні сюжетно-ігрового танцю «Баба Яга на балу у Попелюшки» (формування навичок комплексного осмислення художнього образу, вміння створювати за допомогою артистичної техніки (міміки, хореографічних жестів, рухів, дій у запропонованих обставинах) та елементів театральної бутафорії, гриму характер казкового персонажа, відображати його поведінку в конкретних сюжетних обставинах).

- 10) На третьому етапі молодші школярі залучались до виконання таких творчих завдань: «Іграшки» (формування елементарних навичок сценічного перевтілення та сценічної комунікації і взаємодії із партнером), «Старенькі і малючки» (формування умінь і навичок сценічного перевтілення і самостійного проектування акторського образу), творчо-ігрове завдання «Акваріум» (формування умінь і навичок творчої імпровізації у процесі акторської діяльності).
- 11) По завершенні формувального експерименту було здійснено контрольну перевірку сформованості артистичних умінь і навичок молодших школярів, яка засвідчила позитивну динаміку рівнів сформованості досліджуваних умінь і навичок учнів за всіма визначеними критеріями, що засвідчує ефективність використання розроблених нами технологічних інструментів на інтегрованих уроках мистецтва.
- 12) Досліджувана у магістерській роботі проблема є досить складною та багатогранною. У перспективі потребують більш ретельного наукового опрацювання такі її аспекти, як: розвиток творчих здібностей молодших школярів у процесі музично-театральної діяльності на уроках мистецтва, формування художньо-образного мислення молодших школярів засобами театрально-артистичної діяльності, активізація емоційної сфери молодших школярів засобами акторської гри тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамян В. Ц. Театральна педагогіка. Київ: Лібра, 1996. 224 с.
2. Бойко Е. И. Ещё раз об умениях и навыках. Вопросы психологии. 1997. №1. С. 133-139.
3. Борисова Т. В. Підготовка студентів до естетичного виховання школярів засобами музичного театру: монографія. Кам'янець-Подільський: К-ПНУ, 2011. 168 с.
4. Бритаева Н. Эмоции и чувства в сценическом творчестве. Саратов, 1986. 150 с.
5. Булатова О. С. Педагогический артистизм: учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. заведений. Москва: Издательский центр «Академия», 2001. 240 с.
6. Бурнич М. М. Міміка, дихання та голос актора в ролі. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua> > irbis_nbuv > cgiirbis_64
7. Верховинець В. М. Весняночка. Ігри з піснями для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку. Київ: Музична Україна, 1989. 343 с.
8. Волкова Н. П. Педагогіка : підручник для студентів вищих навч. закладів. Київ: ВЦ «Академія», 2001. 158 с.
9. Выготский Л. С. Психология искусства. Москва: Просвещение, 1986. 63с.
10. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте. Психол. очерк: Кн. для учителя. 3-е изд. Москва: Просвещение. 1991. 93 с.
11. Выготский Л. С. Игра и ее роль в психологическом развитии ребенка. Вопросы психологии, № 19. С.37-42.
12. Гладишева А. О. Сценічна мова: Дикційна та орфоепічна нормативність. Київ: Київський держ. ін-т театрального мистецтва ім. І.К. Карпенка-Карого, 1996. 204 с.
13. Гребельная В. М. Работа режиссера над пластической выразительностью актера. Театр. Живопись. Кино. Музыка. Москва: Российский университет театрального искусства – ГИТИС, 2011. №1. С. 46-61. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=21156883&>

14. Грицан Н.В. Техніка сценічного мовлення: навч.-методичний посібник. 2-ге вид., переробл. і доповн. Івано-Франківськ, 2020. 286 с., іл.
15. Державний стандарт початкової освіти. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF>.
16. Енциклопедія сучасної України. URL: <https://esu.com.ua> > search_articles
17. Загвязинський В. І. Педагогічна творчість учителя. Хрестоматія: педагогічна творчість і майстерність / укл. Н.В.Гузій. Київ: ВІПОЛ, 2000. С.13–20.
18. Захава Б. Е. Мастерство актера и режиссера: учеб. Пособие. Москва: Просвещение, 1978. 334 с.
19. Зязюн І. А. Краса педагогічної дії: Навч. посібник / І.А. Зязюн, Г.М. Сагач. Київ, 1997. 302 с.
20. Ігнатюк М. Свічадо Зореслова: Посіб.-хрестоматія зі сцен. мови. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 1997. 532 с.
21. Калініна Л. Естетичне виховання дітей молодшого шкільного віку засобами театрального мистецтва. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua> > irbis_nbuv > cgiirbis_64
22. Карасьов М. М. К. С. Станіславський і сценічна мова. Київ: Мистецтво, 1963. 163 с.
23. Кнебель М. О. Слово в творчестве актера. Москва: Искусство, 1954. 152 с.
24. Кордюк А. С. Особистісна орієнтація навчального процесу як складова інноваційних педагогічних технологій. Черкаський державний університет імені Богдана Хмельницького. Випуск 144. Серія «Педагогічні науки». С. 81-84.
25. Костів В. І. Сучасні аспекти виховання в національній школі. Шлях освіти . Київ, 1999. № 3. С. 2-9.
26. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. Київ: Радянська школа, 1989. 608 с.

27. Кристи Г. Воспитание актера школы Станиславского. Москва: Искусство, 1978. 430 с.
28. Кузина Е. Энергия актера: миф и практика. Театральная жизнь. 2008. № 3. С. 66-68.
29. Курбас Лесь. Філософія театру / упоряд. М. Лабінський. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 917 с.
30. Леонтович М. Д. Практичний курс навчання співу у середніх школах України (З педагогічної спадщини композитора). Київ : Музична Україна, 1989. 133 с.
31. Лимаренко Л. Майстерність актора в педагогічній технології вчителя. Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер. Педагогіка і психологія: зб. статей. Київ: Пед. преса. 2002. Вип4. С. 141 – 145.
32. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. Москва, 1985. 139 с.
33. Люблинская А. А. Детская психология: учебное пособие для студентов педагогических ин-тов. Москва: Просвещение, 1971. 415 с.
34. Мар'яненко І. О. Сцена, актори, ролі. Київ: Мистецтво, 1964. 291 с.
35. Масол Л. М. Концепція загальної мистецької освіти. Мистецтво та освіта. 2004. №1 (31). С. 2-5.
36. Масол Л. М. Формування образного мислення: науково-методичне видання / За ред. Л. Масол, В. Рагозіної, М. Скирди. Нью-Йорк; Київ, 2001. 78 с.
37. Матвієнко О. В. Виховання молодших школярів: теорія і технологія: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Стилос, 2006. 543 с.
38. Мерло-Понті М. Феноменологія сприйняття / пер з фр. О. Йосипенко. Київ: Укр. центр духовної культури, 2001. 552 с.
39. Милованова Н. Г., Прудаева В. Н. От общеучебных умений и навыков к формированию универсальных учебных действий. Методические рекомендации. Тюмень: ТОГИРРО, 2008. 79 с.

40. Миропольська Н. Є. Мистецтво слова в структурі художньої культури учня: теорія і практика. Київ: Парламентське видавництво, 2002. 204 с.
41. Московчук Л. М. Артистичні уміння молодших школярів як предмет психолого-педагогічних досліджень. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua> > irbis_nbuv > cgiirbis_64
42. Мухина В. С. Возрастная психология. Феноменология развития: учебник для студ. высш. учеб. заведений. 10-е изд., перераб. и доп. М.: Академия, 2006. 608 с.
43. Немирович-Данченко В. И. О творчестве актёра: Хрестоматия. Москва: Искусство, 1984. 623 с.
44. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої освіти. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>
45. Нова українська школа: порадник для вчителя: навч.-метод. посіб. / за заг. ред. Н. Бібік. Київ: Літера ЛТД, 2018. 160 с.
46. Обухова Л. Ф. Возрастная психология: учебник. Минск: Педагогическое общество, 2001. 442 с.
47. Овчиннікова А. П. П'ять кроків до гарної мови. Одеса: ОКФА, 1997. 184 с.
48. Освітні технології: навч.-метод. посіб. / за ред. О. Пехоти. Київ: А.С.К., 2002. 256 с.
49. Отич О. Педагогіка мистецтва: сутність та місце в системі наук про освіту. Мистецтво та освіта. 2008. № 2. С. 13–17.
50. Пави П. Словарь театра. Москва: Прогресс, 1991. 504 с.
51. Педагогічна майстерність: підручник / І.А. Зязюн, Л.В. Крамущенко, І.Ф. Кривонос та ін.; за ред. І.А. Зязюна. [2-ге вид., допов. і переробл.]. Київ: Вища школа, 2004. 422 с.
52. Пронников В. А. Язык мимики и жестов. Москва: Стелс, 2001. 212 с.

53. Роменець В. А. Психологія творчості. вид. 3-є, доп. Київ: Либідь, 2004. 228 с.
54. Рубцова Т. В. Розуміння психології літературного персонажа дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку. Наукові записки НДІ психології. Київ, 1990. Ч. 2. С. 290-300.
55. Саксаганський П. Думки про театр. Київ: Мистецтво, 1955. 231с.
56. Словник української мови: в 11 томах. Том 11, 1980. 667 с.
57. Соснова М. Искусство актера: учеб. пособие для вузов. 3-е изд. Москва: Академический Проект; Трикса, 2008. 432 с.
58. Станиславский К. С. Работа актера над собой. Собр. соч.: в 9 т. Москва: Искусство, 1985. Т. 3, ч. 1: Работа над собой в творческом процессе переживания. Дневник ученика. 479 с.
59. Станиславский К. С. Статьи, речи, беседы, письма. Москва: Искусство, 1953. 425 с.
60. Станиславский К. С. Собрание сочинений: В 8-ми т. Москва, 1961. Т.8. С.187-190.
61. Станиславский К. С. Учебник актерского мастерства. Работа актера над собой. Работа над собой в творческом процессе воплощения. Москва: Полиграфиздат; Санкт-Петербург: Прайм–ЕВРОЗНАК, 2010. 448 с.
62. Сухомлинський В. О. Вибрані твори у 5-ти томах. Київ: Радянська школа, 1976. Т. 2. 223 с.
63. Театральная энциклопедия. Москва, 1963. Т.2. С.910.
64. Типова освітня програма початкової освіти під керівництвом Шияна Р. Б. (3-4 класи). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2020/11/20/Shiyana.pdf>
65. Фіцула М. М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. Київ, 2002. 528с.

66. Харкін В. М. Педагогічна імпровізація: теорія і методика. Хрестоматія: педагогічна творчість і майстерність / [укл. Н.В.Гузій]. Київ: ВПОЛ, 2000.С.159.
67. Черкашин Р. О. Художнє слово на сцені: навч. посібник. Київ: Вища школа, 1989. 327 с.
68. Юра Г. П. Життя і сцена: Вибрані статті, доповіді та промови / упоряд. та післямов. Бобошка Ю. М.; передмов. Ужвій Н. Київ: Мистецтво, 1965. 218 с.